

**MÄLARDALENS HÖGSKOLA
ESKILSTUNA VÄSTERÅS**

Kvinnor och äppelträd –
Behov, klass och den samhälleliga utvecklingen

Women and Appletrees –
Needs, class and societal changes

Marthe Sørli

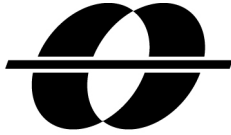
Akademien för utbildning, kultur
och kommunikation
Kandidatuppsats i Litteraturvetenskap

Grundnivå 15 hp

Handledare: Niclas Johansson

Examinator: Magnus Jansson

Termin: Höst År: 2018

MÄLARDALENS HÖGSKOLA ESKILSTUNA VÄSTERÅS

Akademien för utbildning
kultur och kommunikation

Kandidatuppsats i Litteraturvetenskap
LIA023 15 hp
HT2018

SAMMANDRAG

Marthe Sørli

Kvinnor och äppelträd –

Behov, klass och den samhälleliga utvecklingen

Women and Appletrees –

Needs, class and societal changes

Årtal: 2019

Antal sidor: 30

Abstract

The intention of this essay is to shine a light on an often overlooked aspect of Moa Martinsons debut novel *Kvinnor och äppelträd*. With the help of psychologist Abraham H. Maslows hierarchy of needs the novels enormous focus on the working class' life premises and how social standing affects the daily life of the depicted individuals are exposed. With marxist literary theorist György Lukács's perspective on the connection between individuals and society, the consequences societal changes have on the working class come to light. Lukács's thoughts on realistic literature and the unbreakable bond between an individual and their context, also works as a premise for questioning some of the more established research on *Kvinnor och äppelträd*. With these two points of view as a theoretical base, what emerges is a narrative where class related struggles are in the foreground rather than the background.

Nyckelord: *Kvinnor och äppelträd*, Moa Martinson, Maslow, Lukács, klass, behov, realism

Innehåll

1. Inledning	4
1.2 Syfte	6
1.3. Teori och metod	6
1.3.1 Introduktion till teori och metod	6
1.3.2 Maslow – Behovshierarkin	8
1.3.3 Lukács – Den realistiska enheten	9
1.4 Bakgrund	10
1.4.1 Moa Martinson	10
1.4.2 <i>Kvinnor och äppelträd</i>	12
1.4.3 Tidigare forskning	14
2. Arbetarklassens brist på behovsuppfyllelse	16
2.1 Ellen	16
2.2 Farfar i Apeldal	18
2.3 Sally	19
2.4 Liter-Olle	20
2.5 Klasstillhörigheten som gemensam nämnare	21
3. Sambandet mellan individ och kontext	21
3.1 Införandet av skolplikten	22
3.2 Fabrikerna	22
3.3 Bildning	23
3.4 Religion	24
3.5 Sambanden säger något om klasstillhörighetens roll	25
4. Avslutande diskussion	27
Litteraturförteckning	29

1. Inledning

Mottagandet av och meningarna om Moa Martinssons debutroman *Kvinnor och äppelträd* har varit varierande och många, de har förändrats under tidens gång och romanen har spelat en stor roll i forskningen kring Martinsons författarskap. Det framstår som att Moa Martinsons litterära produktion, oberoende av orsaken till att det blev så, länge inte ansågs vara av någon större kvalitet. Kanske berodde det på att hon var kvinna eller på att hon hade en proletär bakgrund. Kanske var det på grund av hennes muntligt inspirerade sätt att skriva, eller på grund av ämnena hennes böcker skildrade. Kanske var det en kombination av alla de nämnda orsakerna. Senare skulle dock *Kvinnor och äppelträd* och även hela Martinsons författarskap på en feministisk grund få någon form av litterär upprättelse.

Den senaste och mest omfattande forskningen kring Martinson och *Kvinnor och äppelträd* står som nämnt på en feministisk grund. Feministisk litteraturteori anses ofta vara ett stort fält, men inom detta fält finns en rad ”olika och delvis motstridiga teoretiska positioner” (Irene Iversen, 1997, s. 55). Konklusionerna som dras gällande både *Kvinnor och äppelträd* och Martinsons författarskap påverkas och varierar därför beroende på vilken feministisk utgångspunkt den enskilda litteraturforskaren utgår ifrån. Det är Maria Bergom-Larssons och Ebba Witt-Brattströms forskning om Martinson det generellt sett refereras till när Martinson och hennes författarskap omtalas och diskuteras¹, oberoende av det faktum att dessa två forskare har olika feministiska utgångspunkter. Bergom-Larsson beskrivs som en marxistisk litteraturkritiker, och som nyfeminist (NE, 2019, Witt-Brattström, 1988, s. 112–113) – en term som ibland används om en mer socialistisk-marxistisk-feministisk utgångspunkt. Witt-Brattström däremot, är som litteraturteoretiker och forskare mycket inspirerad och påverkad av psykoanalysen och den moderna franska feminismen, och litteraturteoretiker som Julia Kristeva (se t.ex. Tenngart, 2010, s. 120–122, Witt-Brattström, 1988, s. 10). Konklusionerna som dras gällande både Martinson som författare och hennes böcker varierar på grund av de olika feministiska utgångpunkterna. Det bör tilläggas att det är Witt-Brattströms forskning, den senaste och mest omfattande av de två, som räknas som den gällande. Med gällande menar jag att det är Witt-Brattströms forskning som blivit stående som sanningen om Martinsons författarskap och hennes forskning har i det stora hela inte utmanats eller ifrågasatts. Witt-Brattström kan på grund av sin avhandling också sägas ha fått tolkningsföreträde; i den bemärkelse att det i nyare litterära antologier och publiceringar oftast

¹ Ett exempel på detta är Helena Forsås-Scott som i kapitlet om Moa Martinson i boken *Swedish women's writing 1850–1995* (1997) refererar till både Bergom-Larsson och Witt-Brattström.

är hon som fått ansvaret för delarna om Moa Martinson. Något som i sin tur ytterligare befäster hennes forsknings position som den gällande.

När jag läste *Kvinnor och äppelträd* för första gången drogs jag in i boken på ett sätt jag sällan upplever, och förstod omedelbart att ett stort intresse för Moa Martinsons böcker var väckt. När jag sedan satte mig in i forskningen kring boken, satt jag däremot kvar med blandade känslor. Den gällande feministiska forskningen belyser inte den stora roll klasstillhörighet, bristen på behovsuppfyllelse och samband mellan individ och kontext spelar i *Kvinnor och äppelträd*, antagligen på grund av forskningens psykoanalytiska utgångspunkt och dess syfte att placera in Martinson i en svensk modernistisk tradition (se Witt-Brattström, 1988, s. 10).

I boken *Modernismens kjønn* (1996), där Witt-Brattström också medverkar, försökte en rad litteraturforskare göra upp med den gängse bilden av modernismen ”som et rent mannlig foretakende” (Unni Solberg, 1997). Det är tydligt att detta delvis också var Witt-Brattströms intention, när hon försökte placera in Moa Martinson i den svenska manliga modernistiska traditionen. En tradition som tematiserar sexualitet och könsrelationer (Unni Solberg, 1997). Att det kvinnliga perspektivet i *Kvinnor och äppelträd* är modernistiskt i den mening att det när boken utgavs var nyskapande, även banbrytande, är självklart. Att förneka romanens delvis modernistiska komposition är heller inte rimligt. Dock menar jag att de modernistiska tematiska inslagen, vilka kommer till synes i skildrandet av kvinnlig sexualdrift och klarsynta beskrivningar av kvinnokroppens förmågor och anatomi, inte är fler än att de kan beskrivas som just modernistiska inslag i en realistisk roman. Inslag som alla ingår i en arbetarklasskontext.

Så vilken är egentligen min egen utgångspunkt? Vi alla har en, att mena sig vara perspektivlös eller objektiv innebär att man är teoretiskt naiv som det så enkelt kan uttryckas. Inte tror jag mig inte ha något perspektiv eller någon utgångspunkt. Jag tror endast att man behöver ha objektet eller objekten som skall analyseras och tolkas i åtanke, när forskningens teoretiska utgångspunkter skall väljas. Mina olika utgångspunkter har blivit tydliga under arbetets gång, och utgår från marxistisk litteraturteori och psykologiska perspektiv på människan. Till en början var det endast ifrågasättandet av den gällande forskningen som var utgångspunkten, därför att den efter min första, andra och även tredje läsning av *Kvinnor och äppelträd*, inte stämde överens med det intryck och den uppfattning jag själv satt kvar med av boken. Dock har jag insett på vägen att egna utgångspunkter behövs, som grundar sig i egna tankar och kan underbyggas med teori passande för uppgiften ifråga, något jag även kommer ta med mig in i framtiden.

Lilian Munk Rösing (2015, s. 237) förklarar att ”begäret definieras genom att vara något annat än behovet. [...] Människan är ... den varelse som alltid [eller vid minimal behovsuppfyllelse] kommer transformera ett behov till ett begär”. Då mitt intryck är att *Kvinnor och äppelträd* handlar om just arbetarklassens kamp för den minimala behovsuppfyllelsen, och sambandet mellan individ och kontext, har jag i denna uppsats valt att fokusera på just detta. Förhoppningsvis kommer denna uppsats belysa delar av *Kvinnor och äppelträd* som på ett adekvat sätt, av okända orsaker, inte belysts förut.

1.2 Syfte

Syftet med denna uppsats är att undersöka och visa hur kampen för behovsuppfyllelse påverkar och präglar personerna som skildras i Moa Martinsons debutroman *Kvinnor och äppelträd*. Vidare undersöks sambandet mellan den större kontexten och individen; sambandet mellan den samhälleliga utvecklingen och de skildrade personerna.

Bakgrunden för undersökningen är sammansatt. Dels upplever jag att bokens stora fokus på klass, på klasstillhörighetens förutsättningar och konsekvenser, och hur detta kommer till synes i boken, inte undersökts adekvat och omfattande nog i befintlig forskning. Därför vill jag undersöka och belysa dessa två aspekter som båda står i relation till de skildrade personernas klasstillhörighet. Dels upplever jag att den tidigare forskningen har ett så tydligt och i förhand bestämt syfte, att *Kvinnor och äppelträd* endast används som ett medel i den större forskningen, och inte i sig får vara målet för den. *Kvinnor och äppelträd* är en av många utgångspunkter i den forskning där hela Moa Martinsons författarskap har omvärderats. Witt-Brattström använde först och främst romanens modernistiska inslag för att underbygga det större påståendet om att Martinson var en modernistisk författare, vars litteratur behöver stå i relation till hennes samtida manliga modernistiska kollegor (Witt-Brattström, 1988, s. 10, 116, Witt-Brattström, u.å.).

Fokus riktas i denna uppsats därför mot de nämnda aspekterna kopplade till klasstillhörighet, med målet att ge en annan, mer passande bild av boken.

1.3 Teori och metod

1.3.1 Introduktion till teori och metod

Lilian Munk Rösing (2015, s. 237) förklarar att psykoanalysen är den teoribildning som fokuserat mest på människans begär. När den gällande forskningen om Martinson grundar sig

i feministisk litteraturteori starkt påverkad av psykoanalysen, är det inte överraskande att kvinnligt begär och människans drifter får stå i fokus. Att mänskliga behov och sambandet mellan den sociala, historiska och materiella kontexten och individen läggs åt sidan, blir en naturlig konsekvens av den psykoanalytiska utgångspunkten. Anläggandet av en teori eller ett perspektiv där begär och sexualdrift står i fokus, och som grundades i borgerliga miljöer där kampen för behovsuppfyllelsen var icke-närvarande, kan inte påstås göra en roman som *Kvinnor och äppelträd* rättvisa. Det Witt-Brattström gör när hon med psykoanalysen till hjälp försöker placera in Martinson i en svensk modernistisk tradition, är att bortse från de skildrade personernas enda gemensamma nämnare: klasstillhörigheten, premisserna för livsföringen. Witt-Brattström (u.å.) skriver:

Moa har använt sig av en fragmentarisk romanteknik som varvar realistiska skildringar av flera kvinnors liv (och två mäns) med en mer symbolisk framställning av kvinnokroppens olika stadier. Kvinnoödena ses så gott som konsekvent ur en biologisk synvinkel. I den eviga livskedjan kan det kvitta vem som är gravid och vem som föder. [...] Debutromanen reste ju runstenen över kvinnokroppen. Denna kropp talar med kluven tunga: i spänningen mellan sexualiteten som drift (männens) eller fortplantning – och som subjektivt upplevt begär (kvinnornas) växer den sexuella kod fram som man kan följa i hennes tidiga verk.

I citatet ovan nämner Witt-Brattström det realistiska skildrandet, vilket sedan närmast försvinner i det mer psykoanalytiskt rotade påståendet om att boken är en ”symbolisk framställning av kvinnokroppens olika stadier” och är ett typexempel på den ”sexuella kod” Witt-Brattström menar präglar Martinsons tidiga verk. Detta är typiskt för och återkommande i Witt-Brattströms forskning²: arbetarklasskontexten försvinner; kvinnoerfarenheterna som skildras i *Kvinnor och äppelträd* tolkas sällan med den större kontexten i åtanke.

För att i denna uppsats rikta fokus mot den stora roll de mänskliga behoven och bristen på behovsuppfyllelse spelar i *Kvinnor och äppelträd* och belysa sambandet mellan individ och kontext, används två olika utgångspunkter. Den första är Abraham H. Maslows tankar om människans olika behov – behovshierarkin, och den andra är György Lukács marxistiskt inspirerade tankar om den realistiska enheten; det realistiska skildrandet av individer i sin samhällseliga kontext. Dessa två utgångspunkter kommer också underbygga den i inledningen nämnda tanken om att *Kvinnor och äppelträd* först och främst är en realistisk roman.

² Se delen om Witt-Brattström under rubrik 1.43: Tidigare forskning.

1.3.2 Maslow – Behovshierarkin

I boken *Motivation and Personality* (1987) redogör Abraham H. Maslow för det som blivit motivationspsykologins perspektiv på människans olika behov. Han delar in de mänskliga behoven i fem olika kategorier, vilka också rangeras hierarkiskt; alltså måste den första kategorin uppfyllas eller uppnås innan den andra kan bli aktuell, och så vidare (Maslow, 1987, s. 17).

Den allra första kategorin är människans fysiologiska behov, i vilken mat, sömn och sex bland andra ingår (Maslow, 1987, s. 15–16). Här bör det tilläggas att Maslow nämner att definitionen av vad som är fysiologiska behov kan variera, beroende på vilka krav som ställs på definitionen av dem. Sex, som i behovet av fortplantning, kan ingå i den fysiologiska kategorin. Dock förklarar han att ett sexuellt beteende inte kan sättas in i en enda kategori och även är svårt att kategorisera, då beteendet anses vara beroende av andra behov, som exempelvis kärlek (Maslow, 1987, s. 16, 21).

Den andra behovskategorin i Maslows hierarki är trygghetsbehoven. I denna kategori ingår trygghet, skydd, säkerhet och struktur, vilket innebär att man är skyddad från faror, hot och ångest, att det finns rättvisa i form av lagar och regler att följa och att det finns någon som upprätthåller dem (Maslow, 1987, s. 18). Som Maslow förklarar är trygghetsbehoven hos majoriteten av den amerikanska befolkningen, under femtiotalet, tillfredsställda. Jag tar dock upp denna kategori, då jag menar att den är hyperaktuell gällande syftet med denna uppsats och de situationer och öden som skildras i *Kvinnor och äppelträd*.

Den tredje behovskategorin är tillhörighet- och kärlekskategorin. En kategori där grupp tillhörighet, om det är i en familj eller att vara inkluderad och omtyckt i exempelvis ett kompisgäng ingår. Att få och få ge kärlek och omtanke, och att som människa få känna tillhörighet på olika plan, är också en del av den tredje kategorin (Maslow, 1987, s. 20). Maslow (1987, s. 20) förklarar att speciellt barn kan påverkas negativt av bristen på tillhörighet och kärlek, och nämner som exempel industrialiseringen och omlokaliseringen den medförde för många människor som en stor bov gällande bristen på känslan av tillhörighet hos de barn som påverkades av den. Bristen på rötter och tillhörighet hos barn, kan också leda till ett förakt för det egna ursprunget.

Den fjärde och femte kategorin i behovshierarkin är självförtroende och andras förtroende, och behovet av självrealisering (Maslow, 1987, s. 21–22). Då det först och främst är de tre första kategorierna i behovshierarkin som är relevanta för denna uppsats, förklaras inte den fjärde och femte kategorin närmare.

Maslow (1987, s. 16) förklarar att om en människas fysiologiska behov inte är uppfyllda, kommer mest sannolikt alla andra behov, från de andra behovskategorierna upphöra, och fokus kommer endast riktas mot exempelvis stillandet av hungern. ”En människa som saknar mat, trygghet och kärlek och bekräftelse vill statistiskt sett prioritera behovet av mat först, och känna av det behovet starkast” (Maslow, 1987, s. 16). Det är alltså så att de olika behovskategorierna anses vara beroende av varandra och beroende av uppfyllelsen av den föregående för att bli aktuella, dock anses inte gränserna vara så rigida att behoven inte till viss del kan uppstå samtidigt, eller i en lite varierande ordning. De olika behoven, då först och främst de tre första kategorierna, kan alltså till viss del överlappa varandra (Maslow, 1987, s. 16).

1.33 Lukács – Den realistiska enheten

Den andra utgångspunkten är den marxistiska litteraturteoretikern György Lukács tankar om ’den stora konsten’; det realistiska skildrandet av ”hela människan i den samhälleliga världens helhet” (Lukács, 1993, s. 206). Lukács menar att människan aldrig kan separeras från sin kontext, sina samhälleliga och världsliga förutsättningar, inte heller i skönlitteraturen. Individuella människooöden, de enskilda fallen, måste skildras inom en större samhällelig kontext, det lagbundna, då dessa är ”oskiljaktigt sammanvävda” med varandra (Lukács, 1993, s. 210, 215). Dock behöver inte det realistiska litterära skildrandet omfatta *hela* verkligheten. Endast det som på något sätt påverkar, eller är relevant för de personer eller händelser som skildras, behöver skildras (Lukács, 1993, s. 219):

Enheten mellan företeelse och väsen (det enskilda och det lagbundna) blir föremål för en omedelbar upplevelse endast när mottagaren på ett omedelbart sätt upplever utvecklingens eller förändringens alla väsentliga moment med alla deras väsentliga och bestämmande orsaker. Detta sker när mottagaren kan återuppleva den process som leder till dessa resultat men inte när man erbjuds färdiga resultat. (s. 216)

Människoödena behöver alltså fogas samman med och utvecklas parallellt med och inom ett större historiskt perspektiv, för att tillsammans bli det Lukács (1993, s. 216) beskriver som en *enhet*, en sluten litterär värld. Hur människors liv och öden hänger samman med den större kontexten skall endast visas, men skall inte förklaras.

Med Lukács marxistiskt inspirerade tankar om ’den realistiska enheten’ (se Åhlberg, 1993, s. 178) som utgångspunkt har jag undersökt hur sambandet mellan individ och kontext

skildras i *Kvinnor och äppelträd*, samt hur detta samband är avgörande för människoödena som skildras, och även säger något om klasstillhörighetens betydelse.

Det bör tilläggas att Lukács tankar om den realistiska skönlitteraturen ursprungligen syftar på den borgerliga realismen och författare som exempelvis Honoré de Balzac. Dock kan hans perspektiv och tankar om realism utan problem appliceras på en roman som *Kvinnor och äppelträd*, då den inte bara kan sägas vara en realistisk roman, men också skildrar verkligheten, oberoende av om det ”kommer i konflikt med omhuldade fördomar eller rentav heliga övertygelser” (s. 212), precis som Lukács beskriver att den stora konsten och de stora realisterna gör.

1.4 Bakgrund

1.4.1 Moa Martinson

Moa Martinson anses vara en av Sveriges absolut största proletärförfattare. Hon debuterade i 1933 med romanen *Kvinnor och Äppelträd*, men var politiskt engagerad och aktiv som skribent i dagspressen länge innan romandebuten.

Moa Martinson, eller Helga Maria Swartz som hon hette då, föddes den 2 november 1890 av en ung piga, utanför äktenskapet. Martinson växte till en början upp hos sina morföräldrar i Vårdnäs, några mil utanför Linköping, under fattiga omständigheter. Sedan utackorderades hon under en period, innan hon tillsammans med sin mamma flyttade till Norrköping. I Norrköping levde de två under mycket svåra förhållanden, det är också under tiden där Helgas mamma träffar sin nya man. Helgas uppväxt är präglad av ett ständigt flyttande, sporadisk skolgång och mycket tid ensam (Engman, 1990, s. 7, 17–19, 21–23). Efter konfirmationen utbildade Helga sig till kallskänka, men något jobb var det svårt att få, och det är under denna period hon blir politiskt intresserad. Hon läste den syndikalistiska tidningen *Brand* och inspirerades av sin styvfaders fackliga aktivitet och engagemang i strejker (Engman, 1990, s. 29–31).

Nitton år gammal blir Helga gravid. Fadern till barnet är stenarbetaren Karl Johansson. Helga flyttar in i hans lilla torp Johannesdal i Södermanland, och bor där tillsammans med svärfadern och torpets inneboende (Engman, 1990, s. 39). Helga och Karl fick fem söner, och familjens vardag på det lilla torpet präglades av fattigdom och hårt arbete; odling, fiske och jakt var en nödvändighet för att kunna mätta alla i hushållet (Engman, 1990, s. 45, 47–48).

Livet som arbetarhustru och mamma till fem barn var tungt, men arbetarklassens livspremissor är också en av orsakerna till att Helga väljer att engagera sig i den lokala

politiken. Hon blir invald i Sorunda kommunfullmäktige 1922. Samma år publicerades hon för första gången i *Arbetaren* och från och med året efter skrev hon regelbundet för tidningens kvinnosida (Engman, 1990, s. 66–68, 70, 74). *Arbetarens* kvinnosida blir efter ett par år för kvinnopolitiskt radikal för tidningens manliga redaktion, och kvinnosidans bidragsgivare inklusive Helga bryter med tidningen.

Åren 1925–1927 är fyllda av både personliga tragedier och personlig utveckling. 1925 dör Helgas två yngsta söner i en drunkningsolycka. Förlorandet av två barn tär hårt på Helga, men är också en av anledningarna till att hon utvecklas som skribent och författare. Helga själv beskriver den egna utvecklingen så här:

Var det sorgen som kommit mig att skriva bättre? Var det ångesten, de sömnlösa nätterna, gråten, förtvivlan? Varför var detta jag skrivit före mitt eländes år sämre än det jag presterat sedan? [...] Alltså, man skulle lida för att kunna skriva bra? [...] Utan det innersta djupaste lidandet. Det gav klarhet, gav blod och nerv åt det skrivna. Förvirring, galenskap, demoni – hat – det var alltså sant, det som jag läst i biografier om världslitteraturens mästare [...]. (Engman, 1990, s. 108)

Under de närmsta åren efter de två sönerns död, både reste och skrev Helga mycket. Genom sitt skrivande hade hon fått ett stort nätverk i socialpolitiska miljöer och skriver nu regelbundet för tidningar som *Vi Kvinnor*, *Brand* och *Arbetare-Kuriren*. Hon sammanställer också sin första roman *Pigmamma*, som det dock skulle gå ännu ett år innan den publicerades som följetong i *Brand*. Hemma på torpet var Helgas tre äldsta söner nu alla över femton år och hade egna jobb, vilket gav Helga tid och möjlighet att i större grad fokusera på sig själv och sitt skrivande. Det var också under denna period hon började skriva för den liberala, radikalt kvinnopolitiska tidningen *Tidevarvet* under signaturen Moa (Engman, 1990, s. 96, 102, 106–109, 112–113).

I januari 1928 tar Helgas man Karl livet av sig efter en kort tids sjukdom. Oberoende av det faktum att äktenskapet länge varit olyckligt, blev dödsfallet ett dramatiskt avslut på deras äktenskap, och minnena av sönerns bortgång vällde upp igen och förde Helga in i en depression (Engman, 1990, s. 118–119). Våren efter mannens självmord gick Helga en skrivmaskinskurs och vistades en kortare tid på den kvinnliga medborgarskolan Fogelstad. Det var vid denna tid som skribentsignaturen Moa blev permanent. Helga hade under tiden på Fogelstad blivit Moa (Engman, 1990, s. 120).

Sommaren 1928 ankom ”luffarpoeten” Harry Martinson till torpet Johannesdal. Moa och Harrys relation var komplex, de hade båda stora författarambitioner och inspirerade varandra, men Moas ’bagage’ skulle till en början påverka det passionerade förhållandet negativt (Engman, 1990, s. 129, 146, 155–156).

Under åren mellan 1929 och den skönlitterära romandebuten 1933 var Moa mycket involverad både i makens skrivande och i hans sjukdom, samtidigt som hon försökte hitta sin egna litterära väg både språkligt och innehållsmässigt. Engman förklarar att det mesta Moa skrev under denna period var ”avsett att ingå i den bok hon planerade [*Kvinnor och äppelträd*]”. En roman som Moa ville skulle ”bära som både proletär- och som kvinnskildring” (1990, s. 156–157, 167–170, 173).

1933 publicerades, efter mycket om och men, debutromanen *Kvinnor och äppelträd*. Oberoende av romanens blandande och till stor del negativa mottagande, blev den startskottet för Moa Martinsons författarskap, och för livet som en av Sveriges största kvinnliga författare.

1.4.2 *Kvinnor och äppelträd*

I *Kvinnor och äppelträd* skildras olika perioder av olika människors liv, både barndom och vuxenliv. Alla dessa människor är på något vis förbundna med varandra, och alla tillhör arbetarklassen. Handlingen utspelar sig i Sverige under både 1800-talets sista och 1900-talets första hälft, en tid mycket påverkad av kyrkan och av samhällliga normer och regler, vilket ofta påverkar de liv och händelser som skildras. Jag har valt att inte återge bokens fabel, men ge en mer utförlig beskrivning av de olika delarna, då jag anser det vara relevant för uppsatsens huvuddel och gör uppsatsen mer enhetlig. I denna uppsats används ett exemplar av *Kvinnor och äppelträd* från 1954, utgiven av förlaget Folket i bild. Vid jämförelse med Kungliga Bibliotekets exemplar av originalupplagan från 1933, framstår de två exemplaren som identiska³.

Den första delen i *Kvinnor och äppelträd* handlar om Mor Sofi. En äldre kvinna, sliten av barnsbörd och hårt arbete på gården där hon bor, som tillsammans med sin väninna Fredrika egentligen endast önskar att ta hand om sig själv och varandra, genom att bada varje fredag. Badandet förundrar, irriterar och förfärrar Mor Sofis man och även hela socknen. Att bada anses nämligen vara ”luderfasoner” (Martinson, 1954, s. 13).

Åren går, och frustrationen och ’snicksnacket’ över badtraditionen i bykstugan varje fredag, ökar hos socknens religiösa. Det som kan beskrivas som ett omhändertagande av kropp och själ, växer från att till en början ha beskrivits som luderfasoner till rykten om orgier och annat ’fasansfullt’.

³ I uppsatsen skrivs endast sidnumren ut när det refereras till *Kvinnor och äppelträd*. Första gången det i ett stycke eller en del refereras till romanen, skrivs hela referensen ut.

Första delen avslutas med att Mor Sofi hittas drunknad i ån, hon har tagit livet av sig. Det hålls begravning, men som självmördare gravläggs hon utanför kyrkogårdsmuren. Fredrikas sista hyllning till och protest för sin väninna, är att själv läsa Mor Sofi i graven.

Den andra delen av *Kvinnor och äppelträd*, handlar om Ellen och Sally. De är båda släkt med Mor Sofi, ett släktskap som endast Sally verkar vara mån om. Båda växer upp under hårda förhållanden. Sally växer upp i södra förstaden med sina föräldrar, en uppväxt präglad av en knaper ekonomi och ett ständigt flyttande. När pappan förlorar jobbet efter en strejk måste den lilla familjen flytta ut på landet, då det är där det finns möjlighet till arbete. Ellen är 'oäkta', därför utackorderad och sedan också föräldralös, eftersom mamman dör i lungdot. Hon växer upp i gränderna, i en miljö och en vardag fylld av mörker och hot i form av opålitliga människor, och bristen på mat och trygghet. Ellens förutsättningar förbättras när hon efter moderns död omhändertas av "kafétanten" (s. 61), som hon ska få stanna hos till hon är klar med skolan och anses vara vuxen.

När Ellens fostermor tar livet av sig måste Ellen ge sig ut för att söka arbete. Hon följer med några av caféets stamgäster och får arbete på marketenteriet. På marketenteriet träffar Ellen sin framtida man Bernhard, som tar med henne hem till sin far i Apeldal, ett litet ställe i en by där Sally också råkat hamna. Sally har blivit Sally i Mårbo, och bor precis som Ellen med sin svärfar.

Vi får följa de två kvinnornas liv som vuxna, som makor och som mödrar, och hur deras liv för det mesta handlar om att överleva: att ha mat på bordet och ett tryggt hem att bo i, ha trygga relationer och att kunna lösa eventuella utmaningar och problem som uppstår på vägen. Sally är politiskt engagerad, frispråkig, bildad och stor motståndare till allt som anses vara normer och regler, något som tenderar att provocera byns invånare. Ellen är däremot omtyckt av byn och intresserar sig endast för sina närmaste, familjen, sin väninna Sally, och sitt hem. Både Ellen och Sally har makar som dricker, men Ellens Bernhard bidrar i motsättning till Sallys Frans periodvis ekonomiskt. Ellens svärfar är också mer pålitlig än Sallys, vilket gör att det som oftast är bättre ställt i Apeldal än i Mårbo. De två kvinnornas historier avslutas inte vid bokens slut⁴, men två perioder av deras liv avslutas med att Ellen 'får tillbaka' sin man efter en arbetsolycka, och att Sally kompromissar med sina ideal och accepterar den rika Videbondens förfrågan om giftermål.

⁴ *Sallys söner* (1934) är ju en uppföljare till *Kvinnor och äppelträd*.

1.4.3 Tidigare forskning

Länge nedvärderades och marginaliserades Martinson som författare. Hon beskrevs som oförmögen att skildra något objektivt för att hon var kvinna, hennes ämnesval ansågs bland annat vara groteska, subjektiva, eller triviala, och hennes skrivstil icke-litterär. Generellt ansågs inte Martinsons litterära produktion ha något litterärt värde (Bergom-Larsson, 1976, s.74–75, Witt-Brattström, 1988, s. 105–110). Då både Maria Bergom-Larsson och Ebba Witt-Brattström redogör för och hänvisar till den tidiga receptionen, kritiken och litteraturhistorieskrivningen i sin essä, respektive avhandling, redogörs det inte mer djupgående för detta i denna uppsats.

Maria Bergom-Larssons essä om Moa Martinson i boken *Kvinnomedvetande – essayer om kvinnobild, familj och klass i litteraturen* (1976), inledde den feministiska litteraturforskningen kring Martinson och hennes författarskap. Med en så kallad nyfeministisk (se Witt-Brattström, 1988, s. 112) utgångspunkt försöker Bergom-Larsson förändra den föga nyanserade bild av författarskapet, som tidigare uppmålats av kritiker och av litteraturhistorieskrivningen. Bergom-Larsson fokuserar först och främst på den självbiografiska kopplingen mellan Martinson och hennes böcker, men försöker också dela in författarskapet tematiskt. *Kvinnor och äppelträd* kategoriseras som självbiografisk och det konstateras att ”klasskänslan och klasskampen [generellt] aldrig är långt borta i Moa Martinsons böcker”, kvinnorna sägs stå i centrum och männen som skildras hävdas vara ”något nödvändigt ont som kvinnosläktet måste dras med genom livet” (Bergom-Larsson, 1976, s. 75, 78, 84). *Kvinnor och äppelträd* är inte en av de böckerna som beskrivs mer utförligt under rubriken ”Klasskamp”. Det stora problem som föregående kritiker och litteraturhistorieskrivningen haft med Martinsons skildrande av kvinnlig sexualitet och biologi (se Witt-Brattström, 1988, s. 112–114) är för Bergom-Larsson ett icke-problem, då hon anser sexualitetens roll i författarskapet vara obetydlig (Bergom-Larsson, 1976, s. 87). Bergom-Larssons korta avsnitt om Martinson är som nämnt till viss del biografiskt och behandlar *hela* hennes författarskap, delarna som berör *Kvinnor och äppelträd* är därför begränsade.

Ebba Witt-Brattströms doktorsavhandling *Moa Martinson – Skrift och drift i trettioalet* (1988) är den första forskningen som omfattande behandlar och undersöker Martinsons författarskap. I avhandlingen tar också Witt-Brattström avstånd från den tidigare litteraturkritiska receptionen av- och litteraturhistorieskrivningen om Martinson och hennes författarskap. Även Bergom-Larssons nyfeministiska perspektiv tar hon avstånd ifrån, då hon anser att Bergom-Larsson endast ger den tidigare receptionen och kritiken av Martinson

positiva förtecken: ”nyfeministerna svarar på [den tidigare] nedvärderingen med ett symmetriskt uppvärderande [...]” (Witt-Brattström, 1988, s. 112–113). Genom att anlägga ett psykoanalytiskt perspektiv på författarskapet försöker Witt-Brattström föra in Martinson i en modernistisk tradition, och visa hur hennes litterära produktion kan sägas vara ett svar på den manliga modernistiska traditionen med Harry Martinson i spetsen. Witt-Brattström tar också avstånd från den självbiografiska parallellen mellan Martinsons liv och hennes böcker, som tidigare fått ett stort fokus (Witt-Brattström, 1988, s. 9–10, 112). Witt-Brattström riktar fokus mot Martinsons skildrande av kvinnlig sexualitet och kvinnligt begär, och detta får spela huvudrollen i hennes avhandling. *Kvinnor och äppelträd* beskrivs av Witt-Brattström som ”en utmaning av tidens manliga kärlekslära” (1988, s. 91), som en roman där ”moderskapets kroppsliga sida dominerar” (1988, s. 117) och som ”utspelas i den kvinnliga sexualitetens tecken” (Witt-Brattström, u. å.). Även om det i avhandlingen också tas upp andra aspekter av författarskapet, relaterat till exempelvis klass- och kvinnokamp, är det den psykoanalytiska utgångspunkten som dominerar när det konkluderas. Förutom Witt-Brattströms avhandling, refereras det i denna uppsats till hennes text om Martinson på Moa Martinsons litterära sällskaps hemsida, då den framstår vara en mycket koncentrerad version av avhandlingen (se Witt-Brattström u.å.).

I Kerstin Engmans biografi om Martinson, *Moa Martinson – Ordet och kärleken* (1990) är det Martinsons liv som spelar huvudrollen. Engman ger en utförlig redogörelse för Martinsons liv från uppväxten, ungdomstid och det politiska engagemanget, livet som arbetarhustru och mamma, genom personliga tragedier, till livet som en av Sveriges största författare. I denna uppsats refereras det, med ett undantag, endast till Engmans biografi i bakgrundsdelen om Martinson.

Det finns andra litterära antologier eller översikter av olika slag som mer omfattande tar sig an Martinsons författarskap. Ett exempel är antologin *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* (1996) där Martinson ägnas ett kapitel i det tredje bandet; *Vida Världen – 1900-1960*. Det är Witt-Brattström som ansvarar för kapitlet och det är skrivet i samma anda som hennes tidigare forskning, och verkar ha denna som utgångspunkt. Ett annat exempel är Helena Forsås-Scotts bok *Swedish Women's Writing 1850–1995* (1997). Boken är en översikt över svenska kvinnliga författare de senaste nästan hundrafemtio åren, där Martinson ges ett kapitel i den andra delen. Forsås-Scott tar gällande Martinson i stor del utgångspunkt i Bergom-Larssons och Witt-Brattströms redan nämnda forskning.

2. Arbetarklassens brist på behovsuppfyllelse

Det finns i *Kvinnor och äppelträd* många människoöden och livslopp som tydligt påverkas och långvarigt präglas av sin klasstillhörighet och bristen på behovsuppfyllelse. Jag har därför valt ut några av bokens skildrade personer, för att visa på hur bristen på behovsuppfyllelse yttrar sig för dessa, och hur de påverkas av och bär med sig konsekvenserna av detta för resten av sina liv. Jag har valt ut fyra karaktärer: Ellen, farfar i Apeldal, Sally och Liter-Olle. Anledningen till att just dessa fyra valdes, är att de alla oberoende av kön påverkas av sin klasstillhörighet och bristen på behovsuppfyllelse. Alla fyra utvalda personer påverkas olika. Jag har valt att understryka mina poänger med en rad citat från boken.

2.1 Ellen

Ellen växer upp som 'oäkting'. Hon är född utanför äktenskapet, av en ung mamma som inte har något annat val än att utackordera sin oäkta unge. Ellen får flytta runt och växer upp i olika delar av gränderna, stadens tuffaste områden. Som barn växer hon upp hos människor hon antingen inte har någon relation till eller hos människor som varken bryr sig om henne eller modern, endast pengarna som kan tjänas in på den lilla inackordningen. Hur bristen på trygghet, skydd och struktur och samtidigt också bristen på tillhörighet och kärlek påverkar ett barn skildras tydligt och smärtfyllt, och att kunna äta sig mätt på kaffe, bröd och sill framstår som en liten tröst:

Hon är sex år och bor i gränden. Ofta flyttas hon från den ena gränden till den andra och alltid är gränderna lika, inga träd, inga blommor, bara en gård med många råttor. Oftast en liten gård, där soptunnorna tar upp all platsen. En stor, en förfärligt hemsk gård bodde morbror vid. [...] Den gården var alla fasors land för en sexåring, när det var mörkt och det knep i magen och moster skrek: "Ge dej i väg nu, inte ska en behöva gå med en så stor unge." Å, dessa magknip, och alltid så fort det blev mörkt. En sexårig mage reagerar ofta mot ideligen kaffe och bröd och sill, men moster har ju bara nio kronor i veckan att hushålla på, och mamma kan ju bara lämna fyra för sin oäkta unge, till mat och husrum, fabrikena ger liten lön, för de bär sej inte, det hade verkmästaren sagt. Fabrikena bär sej inte, och en sexårig mage kniper och värker och hjärtat slår vilt på en liten person i en mörk, mörk förstugeport. [...] Mamma har aldrig tid – fabriken – hyran ... När mamma kommer på kvällen, alltid på kvällen, hänger man sig om hennes hals, uppkrupen i hennes knä, tyst, lycklig, blir sömnig, försöker att inte somna, men somnar ändå, och vaknar hopkrupen, frysande, någonstans på golvet, långt från bädden, ty alltid var bädden på golvet, hur ofta mamma

bytte gränd, så nog var bädden på golvet åt den lilla inackorderingen. Hon kryper till bädden, snyftar ett tag – mamma – somnar igen. (Martinson, 1954, s. 47–50)

Bristen på trygghet, skydd, tillhörighet och kärlek i Ellens barndom gör sig inte bara gällande i bristen på familj eller ekonomisk trygghet, det ger henne också en utsatthet som människor förstår kan utnyttjas:

Man sitter ensam med dockan i knäet och leker mamma som går på fabrik och köpt en docka åt sitt barn, då öppnas dörren försiktigt och urmakaren på nedre botten kommer in. [...] Han talar lågt och vänligt om dockan, om en liten snäll flicka, om karameller, om mer karameller, mycket karameller, och så viker han undan förklädet och vill att man ska hålla i något där, hålla i det där som fulla karar tar fram, när de står i gränden och kissar och polisen tar dem. (s. 51)

Också i sin barndoms absolut tryggaste hem, hos kafétanten, är Ellens utsatthet påtaglig. Även om tanten på caféet delvis försöker skydda Ellen från stamgästernas ”skrå, svordomar, korksmällor [...] och fulla mäns famlade armar” (s. 58), tar det inte långt tid innan Ellen är van. På caféet finns det inte tid att varken bearbeta fulla mäns beteende eller berätta om gossen på tredje våningen, gossen som tagit sig friheter med Ellens unga kropp och som sedan med sin gråt lägger över skammen på Ellen.

Ellen är inte den i *Kvinnor och äppelträd* som under uppväxten påverkas mest av bristen av behovsuppfyllelse gällande de fysiologiska behoven, den första kategorin, även om tillgången på mat inte alltid är varken stor eller ständig. Dock är Ellen tydligt präglad av att som barn sakna trygghet och skydd, och tillhörighet och kärlek, och hon skall få bära med sig konsekvenserna av sin barndom in i vuxenlivet:

Hon började bli noga med sig. Tvättade och strök kläder ständigt. Badade lillen och sig själv så ofta hon kom åt. Det gick åt mycket tvål och farfar undrade ofta varför Ellen hade dörren låst. [...] Den omsorg hon så plötsligt började visa sig själv gav henne charm och friskhet. Bernhard blev mer och mer förälskad. [...] Så ofta han kunde, reste han hem ... Men Ellens ständiga refräng är: – Tvätta dig, ta inte i lillen, du smutsar ner honom, låt bli mig, tvätta dig, du smutsar ner mig. Och Bernhard, förälskad och ödmjuk, tvättar och putsar sig och tar lydigt på sig de rena kläder hon lägger fram och finner Ellen mer och mer åtråvärd ju oåtkomligare hon gör sig. [...] Den vitala handgripliga akt som Bernhards lycka alltid vill finna utlösning i, den är som en fasa för Ellen. Det är last, skam, uselhet. Hon ser med ens grändernas berglärkor, hon minnes famlande händer och råa tillrop och gamla gubbar med karamellpåsar. Hon minnes grändernas trätor, där samlagsakten öppet hånades som det vidrigaste i skapelsen, hon minnes, ja, hon minnes gossen från tavlan, men då stillnar tankarna och Ellen drömmer vaga utsägbara drömmar. All grändens förfärlighet har ställt sig emellan Ellen och hennes make. (s. 101–102)

Ellens uppväxt har fått konsekvenser som fått följa med in i livet som maka och mamma. Bristen på trygghet och skydd, tillhörighet och kärlek i barndomen, har inom Ellen väckt ett förakt för ursprunget, ett hat för gränderna och allt som hör gränderna till. En naturlig konsekvens av detta är att Ellen försöker separera sig från allt som hon associerar med uppväxten. Ellens mer eller mindre maniska renlighetsbehov och även avståndstagandet från sexualakten, är en direkt konsekvens av barndomsminnena av grändernas 'skökor' och fulla män, och kanske också av skammen som påförts henne av urmakaren och gossen på tredje våningen. Maslow (1987, s. 19) förklarar att människan i sökandet efter trygghet och skydd, och ofta på grund av bristen på dessa i barndomen, kan utveckla ett så kallat kontrollbehov. Ett behov för att på ett sätt som framstår maniskt och överdrivet, kontrollera omgivningen i försöket att skapa den trygghet som har saknats eller fortfarande saknas. Ellen försöker kontrollera sin omgivning, för att skapa en trygg värld för sig själv och den lilla familjen. Det enda som egentligen betyder något för Ellen, är den egna lilla familjen. Den oförutsägbarhet Bernhards perioddrickande medför och sättet han betar sig på när han dricker, framkallar några av Ellens mörkaste minnen, och präglar hela hennes lilla familj. När farfar, Ellens närmaste och viktigaste stöd, går bort, blir Bernhards perioddrickande permanent, vilket gör livet för den lilla familjen i Apeldal ännu mer ansträngt:

Men när far [Bernhard] kommer på lördagarna då är det som det är värst av allt. Och så har han de där kararna med sig, som komderar och befäller över mor [Ellen]. De super och kräks och far är otäckast av dem allasammans. (Martinson, 1954, s. 210)

2.2 Farfar i Apeldal

Farfar i Apeldal, Ellens svärfar, sticker ut bland karaktärerna i boken. Han kom till byn som ung och stannade kvar efter att han träffat en kvinna han inte kunde leva utan, och byggde för henne, helt på egen hand, det lilla huset i Apeldal. Huset som fått sitt namn efter de fina raderna med äppelträd, som han också planterade för henne.

Utan att ha några andra förutsättningar än de andra karaktärerna i boken, förvaltar farfar i Apeldal det han har på ett annat sätt än de flesta andra. Efter en uppväxt fylld av tragedi; modern död, fadern död genom självmord och syskon han aldrig skulle få träffa igen, blir den egna familjen viktigast. Människorna i byn och andra främmande runt om betyder inget för farfar och får inte heller hans uppmärksamhet. För farfar är det endast kvinnan han inte kan leva utan som betyder något, och även efter hon gått bort är det för henne han gör allting: "En

grå gammal man har ett hem i ordning, har sin stuga kvar, ty vart skulle eljest sönerna gå, sönerna till henne som vilar bland släkt och fränder vid den uråldriga kyrkan?” (s. 79).

”Livet var gått ur led. Ett par ensamma år i egen stuga, ensam med sjuttio år, hade väckt en underlig längtan till liv. [...] hojtande, sorglösa, starka söner som lät tiden rinna likt pengarna de förtjänade, byn grå enahanda, allt hade givit honom denna längtan [...]” (s. 81–82). Efter år i ensamhet, som änkeman, förändras farfars tillvaro när den ena sonen, Bernhard, kommer hem till Apeldal med Ellen. Farfar får en ny liten familj att ta hand om, en ny liten familj som får hans fulla hängivenhet. Bristen på trygghet, skydd, tillhörighet och kärlek, i den familj han växte upp i, har gjort att just trygghet, skydd, tillhörighet och kärlek blivit det enda han själv värdesätter.

2.3 Sally

Sallys barndom skiljer sig en del från Ellens. Hon växer upp med sin mamma och pappa i södra förstadens fattigaste kvarter, och även farmor finns med i bilden. Även om Sally till en början kan sägas uppleva tillhörighet i form av sin familj och både få och ge kärlek, finns det en brist på ekonomisk trygghet som påverkar de fysiologiska behoven, och som också medför ett ständigt flyttande:

Sally har sett en hel del bostäder allaredan. Så länge som ett år har mor och hon och farsan aldrig bott på en plats. Här i södra förstaden hade man redan bott på tre ställen, här i huset kände Sally alla människor innan hon flyttade in. [...] [Sally] flyttade trettiofyra gånger innan hon var tio år. (s. 27, 152)

Sallys pappa förlorar sitt jobb efter att ha deltagit i en strejk, även sitt anseende som arbetare förlorar han, vilket gör det omöjligt att få något nytt jobb i södra förstaden. Ännu en gång får familjen bryta upp, men denna gång tvingas de lämna södra förstaden bakom sig och flytta ut till landet. Efter flytten får Sallys pappa jobb i granatladan på kanonbruket. Det berättas inte mer om Sallys barndom och uppväxt innan hon själv, efter att ha fött sitt fjärde barn i fullständig ensamhet, minns en förgången tid. Det är då det kommer fram att pappans jobb på kanonbruket inte blev något positivt för Sally och familjen, men ledde till att farmor dog, av vad som för Sally verkar som olycka, men antagligen var ålderdom, och att fadern hängde sig. Hur detta präglade Sally från det hände tills hon är vuxen är svårt att säga, då denna period i Sallys liv inte skildras ingående. Men att unga Sally präglas av att under tiden på kanonbruket förlora både fadern och farmodern är självklart, och kommer tydligt fram: ”Sally känner

tårarna ännu hur de stiger när hon tänker på hur hon låg död i sin säng, i sin gamla, gula säng i köket. Sally ligger på golvet i Mårbo och sörjer farmor” (s. 152).

2.4 Liter-Olle

Liter-Olle är Sallys svärfar, och framstår till en början som en självupptagen, arg alkoholist. Han är före detta lumpsamlare, numera skomakare och brännvinsbrännare, men brännvinet har gjort att inte precis många par skor längre lagas. När det sedan ges en inblick i Liter-Olles uppväxt, förändras bilden av den gamle mannen. Det är hans barndom, hans klasstillhörighet och dess konsekvenser, bristen på behovsuppfyllelse, som gjort att han blivit som han blivit, som är orsaken till varför hans situation är som den är, och kan även sägas vara anledningen till varför han dricker:

Vad Liter-Olle mindes. Även en gammal lumpsamlare har en gång varit barn. Det låter otrolig. Ett barn födes för att växa upp och gå omkring och samla lump. Barnet gives inte en enda chans utom just detta: att samla lump. Äldsta son till socknens flåbuse. Fem syskon till. Naturligtvis måste de gå och tigga. Dåförtiden var det egentligen inte så stor skam att gå och tigga. Det var vanligt, någon annan råd fanns ej. (s. 137)

När skolplikten införs även för de allra fattigaste barnen, tvingas Liter-Olle och hans syskon plötsligt gå i skolan. Den nya tiden, tiden där alla barn förväntas gå i skolan, beskrivs som ”en fånig domedagstid” (s. 137), och får förödande konsekvenser för flåbusens barn.

För att kunna gå i skolan behöver nämligen barnen ha med sig matsäck, och i Liter-Olles barndomshem finns det ingen mat att packa med sig i en sådan säck, tidigare har barnen fått tigga efter mat. En av bönderna i socknen lovar ge flåbusens ungar mat, om de går med på att arbeta för honom om somrarna. Dock innebär inte detta löftet något mer än just maten, och det skydd och den trygghet som barn behöver, ges inte Liter-Olle och hans syskon:

Den blivande Liter-Olle är tio år, hans bror nio år, står utanför Förstgårdens trappa och väntar på sin mat. De ska till skolan sen. [...] Det är kallt. Är januari. Förstgårdsmoran kommer ut med ett stop mjölk och två halva kakor bröd. [...] – Jag vill inte ha in er, drick ur mjölken här så jag får igen stopet, brödet kan ni ta med er. Det var maten. Maten för den dagen. Men mjölken var isig och dagen var kall. Nioåringen hade druckit för mycket. (s. 138)

Samma eftermiddag fryser Liter-Olles lillebror ihjäl, den första av två småbröder under tio år gamla han ska få se dö på landsvägen. Att Liter-Olle präglades av den brist på mat, trygghet,

skydd och även tillhörighet, som leder till att småbröder dör, är klart, och visar sig kanske allra tydligast när han försöker hämnas på Förstbonden genom att köra iväg korna som bonden fått för sig kan hjälpa hans döende mor med sin varma mjölk; ”Det var den kvällen den blivande Liter-Olle blev halt. Bonden i Förstgården gav honom husaga som det hette, och benet gick av” (s. 139). Om värken i det halta benet är den enda orsaken till den vuxna Liter-Olles drickande är svårt att säga, men att bristen på behovsuppfyllelse i barndomen påverkat honom starkt, är säkert.

2.5 Klasstillhörigheten som gemensam nämnare

För alla de vuxna människoödena som skildras i *Kvinnor och äppelträd* är en sak säkert, deras klasstillhörighet leder till en brist i behovsuppfyllelsen gällande de tre första behovskategorierna, som i barndomen påverkar dem alla i mer eller mindre grad.

För farfar blir det viktigaste att ställa upp för och hålla ihop familjen, något han själv inte fick uppleva som ung. Också för Ellen blir den egna familjen viktigast, men hon präglas av sina trauman från uppväxten i gränderna, som först och främst utlöses av maken Bernhards drickande. Sally dras med minnena av fabriker och strejk, granatladan, farmoderns död och faderns självmord, och Liter-Olle är mycket traumatiserad av småbrödernas oförglömliga dödsfall i barndomen, både psykiskt och fysiskt. Bristen på behovsuppfyllelse i barndomen, bristen på mat, skydd, trygghet, kärlek och tillhörighet, får konsekvenser som för resten av livet ska prägla dem alla, om än på olika sätt.

3. Sambandet mellan individ och kontext

I *Kvinnor och äppelträd* skildras de enskilda individerna alltid inom sin tillhörande lagbundna kontext. Man erbjuds som läsare som oftast inte förklaringar till varför de olika människoödena påverkas och präglas som de gör av den större kontexten. De båda skildras på ett sätt som visar på kopplingen dem emellan, och kopplingarna blir tydligare och tydligare under berättelsens gång. Det finns i *Kvinnor och äppelträd* otaliga exempel på sambandet mellan den större kontexten och de enskilda individerna, och att redogöra för dem alla är omöjligt inom ramen för denna uppsats. Därför har några exempel valts ut för att visa på sambanden. De mest omfattande sambanden mellan kontext och individ finns i skildrandet av Sally och hennes liv, och därför är de flesta exemplen på något sätt kopplade till henne.

3.1 Införandet av skolplikten

Det mest konkreta exemplet på sambandet mellan en enskild individ och den större samhällseliga kontexten, är hur Liter-Olles barndom påverkades av införandet av skolplikten. Skolplikten ledde till de situationer som inte bara gjorde honom halt, men som också skulle prägla honom för resten av hans liv. I den föregående delen i denna uppsats tas episoden där Liter-Olle och hans syskon tvingas börja i skolan upp, något både de själva och man som läsare tänker borde vara något positivt. Skolplikten skulle bidra till att Liter-Olle och hans syskon skulle ha turen att få äta ”varm mat i ett varmt kök” (s. 139) de dagar de gick i skolan. Det som dock blir tydligt är att införandet av skolplikten, som i teorin är något positivt och som sedan blev ett verktyg i kampen mot klassklyftorna, till en början är förödande för de familjer med allra minst, de familjer som varit beroende av att alla deltog i försörjandet av familjen. Lillebroderns död är den omedelbara konsekvensen av den nya tiden, ”en fånig domedagstid” (s. 137) med skolplikt och tomma löften. Men konsekvenserna är inte endast omedelbara, de skulle som tidigare nämnt också följa med Liter-Olle för resten av hans liv.

Som nämnt i den föregående delen i denna uppsats hämnas Liter-Olle på bonden som lovat ’guld och gröna skogar’, vilket leder till den nämnda omgången husaga som gjorde Liter-Olle halt och ständigt skall prägla hans vuxna tillvaro: ”[...] Till Sally sade Liter-Olle ofta: att nu står jag inte ut med den här värken längre, för nu hjälper inte brännvin heller, snart gör jag åv me mej!” (s. 146). Införandet av skolplikten var till en början inte något positivt för de allra fattigaste, och blev för Liter-Olle startskottet på ett liv fyllt av mörker och tragedi. Den samhällseliga utvecklingen; den lagbundna kontexten, har påverkat den enskilda individen.

3.2 Fabrikerna

Det finns ett tydligt samband mellan den samhällseliga utvecklingen och Sallys faders arbete och engagemang, vilket också påverkar Sally. Parallellt med den industriella utvecklingen och uppkomsten av fabriker och fabriksjobb, är den gradvisa uppkomsten av fack- och arbetarföreningar. Föreningar vars syfte var att stärka arbetarnas rättigheter, genom bland annat strejker. Att arbetarnas rättigheter i praktiken inte än spelade någon större roll blir klart när Sallys pappa efter en strejk förlorar sitt jobb. Men det faktum att han är involverad i strejkerna, som kan beskrivas som början på en samhällselig förändring där arbetare gradvis skulle säkras fler- och mer omfattande rättigheter gällande arbetsförhållanden och lön, visar

på ett samband mellan en samhällelig utveckling och Sallys pappa, mellan det lagbundna och den enskilda. Sally ärver sin faders engagemang för arbetarklassen rättigheter.

Också den samhällelige utvecklingen från krigsförberedelser till krig skall följa och prägla Sally och hennes liv. Efter faderns deltagande i strejken, får familjen flytta ut till landet, där fadern får arbete som nattvakt på ett kanonbruk. På kanonbruket förbereds det till krig, och på grund av pappans svårigheter att anpassa sig till ett liv som nattarbetare, får även Sally hjälpa till med krigsförberedelserna. När Sally som vuxen ligger ensam och föder barn medan första världskriget härjar genom Europa, tänker hon tillbaka på tiden på kanonbruket, i granatladan:

Ingen visste riktigt hur man lagade till krig [...] Ingen i byn hade varit inne i en fabrik. [...] De blanka granaterna ligger i ordnade rader, i fack, likt vinbuteljer i en lagerkällare. [...] Granaterna låg där i tusental likt stora puppor färdiga att brista. [...] – Nu har pupporna brustit, viskar hon för sig själv, nu har de brustit. Nu är det krig [...]. Mycket ont har hon lidit, men det har inte varit mer än många andra, det visste hon. Nu låg hon och vändades därför att hon fött barn under ett hemskt krig. (s. 153, 155–156)

Sally lever inte bara i ett samhälle som ständigt utvecklas, hon är också medveten om utvecklingen, dess förutsättningar och konsekvenser. Hon förstår innebörden av fabriken, maskinerna och produktionen, och hur dessa påverkar arbetarklassen. Hon förstår kriget, som hon varit med och förberett, och som hon ser påverkar de med allra minst, allra mest. Samtidigt som hon föder barn plågas hon av medvetenheten kring det faktum att hon föder barn, medan andras barn dör, av tankarna om att hon lever och föder barn i ”kanondunder och fattigdom” (s. 157). Sallys kontext, hennes samtid, präglar henne djupt.

3.3 Bildning

Det är inte bara Sallys upplevelser av engagemang för arbetarklassens rättigheter och krigsförberedelser, som gjort henne medveten om och engagerad i samhällets strukturer. Hennes hemmagjorda bibliotek av Liter-Olles gamla lump har också bildat henne, fyllt henne med kunskap om världens utveckling och människans alla situationer. Det är också sannolikt att även Liter-Olle har läst all lump, då han gått i skolan och därför med säkerhet har lärt sig läsa. Bildning är också den allra skarpaste skillnaden mellan Sally och Ellen, och även mellan Liter-Olle och farfar i Apeldal. Även om Ellen och farfar i Apeldal från början inte har bättre förutsättningar än Sally och Liter-Olle, framstår de två i Apeldal som lyckligare över det de faktiskt har, och de tänker sällan på annat än det allra närmaste. Den enda skillnaden är det

faktum att Sally och Liter-Olle är bildade. Ellen och farfar i Apeldal har inte ont av det de inte vet. Bristen på kunskap om kontexten de ingår i, gör helt enkelt livet lite lättare att leva. Liter-Olle, Sally, farfar i Apeldal och Ellen tillhör alla samhällets lägsta skikt, arbetarklassen, men Liter-Olle och Sally får också leva med vetskapen om det; kunskapen om bland annat samhällsklasserna. Vetskapen om all orättvisa, vetskapen om hur samhället är strukturerat för att de med mest skull få ännu mer, vetskapen om hur det kan ändras och drömmen om att vara med och förändra situationen, kommer till synes i Sallys engagemang, i mötena hon håller i Mårbo, och allra tydligast i hennes kluvenhet till livet.

I slutet av *Kvinnor och äppelträd* beskrivs olika epoker, hur byn i omgångar har påverkats och förändrats av den samhälleliga utvecklingen. Stycket rundas av med att radion kommer till byn, och efter detta behövs inte längre hjälp utifrån: ”De unga förstår sig på. [...] De unga förstår att hämta in världens röster ur rymderna. Byn är [numera] med i världskollektivet” (s. 223). Sally har dock varit med i detta kollektiv länge, ’hämtat in världens röster’ har hon gjort många gånger, och det är tungt att ensam bära upplysningens börda. Det lagbundna, den samhälleliga utvecklingen, har sedan länge präglat och påverkat Sally.

3.4 Religion

Ett religiöst motstånd mot samhälleliga förändringar som på något vis påverkade föräldrade, delvis rådande seder gällande familj och hem, kommer ofta till synes i *Kvinnor och äppelträd*. Moa Martinson låter inte rådande konventioner, samhälleliga normer och regler påverka hennes realistiska skildrande. Engman (1990, s. 41–47) förklarar att skildrandet av de religiösa vidskepelse i *Kvinnor och äppelträd* kan vara ett direkt svar på den faktiska religiösa vidskepelse som var vanlig i Sorunda, där Martinson själv bosatte sig och fick barn.

Det ges en rad exempel på de förödande konsekvenser kristna värden fått och fortsätter få för arbetarklassen, speciellt för arbetarklassens kvinnor. Ett exempel på religionens påverkan på samhället är det faktum att arbetarklassen inte anses behöva så väldigt mycket mer än religion: ”– lär barnen läsa och lär dem religion, något annat behövs ej, var den stående läxan läraren fick av prästen. Och han [läraren] lydde blott alltför gärna, han var också av den meningen att för mycket lärdom för fattiga ungar var inte hälsosamt” (s. 65–66). Religionen fungerar på något vis som ett verktyg i kampen *mot* arbetarklassens upplysning.

Kyrkans ständiga predikan är att allt löser sig för den som är en god kristen. Att stora barnskaror är guds vilja (s. 66) och ogifta kvinnor och odöpta barn skulle vara roten till fattigdom (s. 131), ifrågasätts och avfärdas, då det i praktiken visar sig att den kristna tron

varken kan reglera antalet barn som föds eller utrota fattigdom. Ett motstånd mot kyrkan och kristendomens värderingar växer inom arbetarklassen parallellt med den samhälleliga utvecklingen, och finns speciellt bland de bildade: ” [...] några tycker att Guds vilja ... är stick i stäv med allt som är riktigt, är obegriplig – elak” (s. 67).

En av de bildade är Sally, och hon är både ogift och har odöpta barn. Till en början anses Sally endast vara en oförskämd och dålig kvinna. Det finns ingen förståelse för hennes situation och övertygelser, eller för hennes motstånd mot de samhälleliga, *kristna*, normerna och reglerna. Hela byn menar något om Sally och det är sällan positivt.

Oberoende av kyrkans 'kamp' mot de fattigas upplysning och arbete för att upprätthålla befästa kristna samhälleliga normer, kommer en förändring till synes i hur byns perspektiv på Sally gradvis förändrats. Den samhälleliga kontexten, samhällets förändring, har påverkat synen på Sally. I slutet av boken, när Videbonden försöker övertala Sally att gifta sig, berättar han vad byn numera tycker om henne:

– Moran i Östby har rätt mig gå hit. Gammelpigan har bett mig var dag att gå till dig och själv vill jag ingenting hellre än ha dig hos mig, Sally. Och inget säger annat numera än att du är en bra och duktig kvinna, Sally, och – en – vacker kvinna. Du skulle tala vid folk mera så fick du höra att ingen [längre] håller dig för simpel eller dålig. (s. 236)

3.5 Sambanden säger något om klasstillhörighetens roll

Som nämnt i både inledningen och introduktionen till teori- och metoddelen, försvinner ofta den större kontexten i Ebba Witt-Brattströms forskning om *Kvinnor och äppelträd*. På grund av den psykoanalytiska utgångspunkten tas de skildrade personerna och deras upplevelser ofta rakt ut ur sin samhälleliga kontext.

Detta separerande av individ och kontext är dock något problematiskt, då alla de skildrade personerna i *Kvinnor och äppelträd* så tydligt och ständigt påverkas och präglas av den större samhälleliga kontexten de ingår i. Dock verkar Witt-Brattström vara medveten om Moa Martinsons förmågor som socialhistorisk skildrare:

[...] Vi ska inte glömma bort att Moa Martinson är suverän också som socialhistorisk skildrare. Hela författarskapet, som inalles består av 20 böcker, ger en kvinnopolitisk syn på industrialismens genombrott i vårt land. En sådan kommentar kan verkligen behövas – som motvikt till socialdemokratiens ofta mycket förenklade historieskrivning som i stort sett går ut på att beskriva hur svenska folket genom medveten facklig och politisk kamp gick raka spåret från land till stad, från armod till välfärdsstat. (Witt-Brattström, u.å.)

Även om Witt-Brattström erkänner att Martinson måste beskrivas som en socialhistorisk skildrare, vars skildrande kan fungera som en motvikt till den förenklade socialdemokratiska historieskrivningen, är det bland annat detta hon ifrågasätter i Bergom-Larssons forskning: ”[Det] fästs inget avseende vid att författarskapet på litterära texters vis ger en bearbetad bild av verkligheten. Författarskapet ses främst som ett socialhistoriskt dokument att använda i kvinnokampen. Betoningen ligger på böckernas bruksvärde” (Witt-Brattström, 1988, s. 113). Anledningen till att Bergom-Larsson anser *Kvinnor och äppelträd* vara ett socialhistoriskt dokument, kan vara den tidigare nämnda självbiografiska parallellen som hon drar mellan Martinson och hennes verk⁵. En konklusion Witt-Brattström menar är felaktig, då man inte kan bortse från det faktum att litterära texter alltid ger en bearbetad bild av verkligheten (Witt-Brattström, 1988, s.113–114).

Dock glömmet Witt-Brattström bort den skildrade socialhistoriska kontexten, när konklusionerna om *Kvinnor och äppelträd* skall dras:

[*Kvinnor och äppelträd*] [...] handlar om ett fiktivt universum som förmedlar en kvinnlig sexuell erfarenhet med de litterära medel som stått till buds och, några till. [...] *Kvinnor och äppelträd* [ligger] i linje med samtidens primitivistiskt färgade boktitlar som mer eller mindre explicit signalerar erotiska samband mellan naturen, kvinnan och mannen [...]. [*Kvinnor och äppelträd*] utspelas i den kvinnliga sexualitetens tecken. (Witt-Brattström, 1988, s. 116, 120, Witt-Brattström u.å.)

Istället för att koppla Martinsons socialhistoriska skildrande av individ och kontext till hennes egna liv eller helt bortse ifrån sambandet dem emellan, vill jag koppla det till det som av Lukács (1993, s. 211) beskrivs som ”den stora [realistiska] konstnärens verklighetshunger [...]”; viljan att ”skjuta fördomarna och övertygelserna åt sidan för att beskriva det de verkligen ser” (Lukács, 1993, s. 212). Moa Martinson, precis som Lukács (1993, s. 213) förklarar att stora realistiska skildrare bygger sina berättelser kring verkliga och aktuella problem. I *Kvinnor och äppelträd* är det arbetarklassens utsatthet och kampen för och bristen på behovsuppfyllelse som är den verkliga och aktuella utgångspunkten.

Den större samhällliga kontexten påverkar individen i *Kvinnor och äppelträd* i allra högsta grad, vilket påvisats i de första styckena i denna del. Införandet av skolplikten. Den industriella revolutionen; uppkomsten av fabriker. Spridningen av kunskap och fackligt engagemang. Möjligheten att tillägna sig kunskap; bli bildade, om intresset fanns där. Det växande ifrågasättandet av kyrkan och religion, som så länge påverkat de med minst allra

⁵ Se delen om Bergom-Larsson under rubrik 1.43: Tidigare forskning.

mest. Alla dessa samhälleliga förändringar påverkade på något vis de skildrade personerna i *Kvinnor och äppelträd*. Att ignorera det faktum att de skildrade personernas upplevelser *alltid* hänger samman med eller påverkas av den större kontexten är problematiskt, om inte omöjligt. Även de tidigare nämnda modernistiska inslagen relaterade till specifika kvinnoerfarenheter, kan inte separeras från den större, realistiskt skildrade kontexten.

4. Avslutande diskussion

Som nämnt i inledningen finns det kring *Kvinnor och äppelträd* forskning som blivit gällande och som länge fått vara oemotsagd. Romanen har i senare forskning oftast inte fått stå för sig själv, men har använts i forskning där hela Martinsons författarskap varit i fokus. Dock dras det tydliga konklusioner angående just *Kvinnor och äppelträd* ändå, och det är Ebba Witt-Brattströms psykoanalytiskt färgade konklusioner och forskning som blivit stående som den gällande.

Den bakomliggande tanken med denna uppsats var därför att låta *Kvinnor och äppelträd* spela huvudrollen, i försöket att ge en mer nyanserad bild av vad boken egentligen handlar om. För att göra detta valde jag att förlita mig på Maslow och Lukács, framför Freud och Kristeva. Helt enkelt för att min upplevelse var att det är arbetarklassens förutsättningar och livssituationer som spelar huvudrollen i *Kvinnor och äppelträd*. De teoretiska utgångspunkterna valdes alltså inte ut i förhand, de valdes ut efter flertalet läsningar av boken, i ett försök att på bästa sätt göra *Kvinnor och äppelträd* rättvisa.

Med hjälp av Maslows behovshierarki understryks den väldiga roll människans behov och bristen på behovsuppfyllelse spelar i *Kvinnor och äppelträd*. Genom att ge konkreta exempel på hur de skildrade karaktärerna saknar mat, skydd, trygghet, tillhörighet och kärlek, och de konsekvenser dessa brister får både omedelbart och längre fram, blir omfånget av denna tematik tydlig. Människans behov, behovsuppfyllelsen och bristen på den, är i *Kvinnor och äppelträd* alltid närvarande i alla skikt av alla de skildrade personernas liv.

Med Lukács tankar om den realistiska enheten har jag undersökt sambanden mellan individ och kontext, och visat på hur samhälleliga förändringar påverkat och påverkar den skildrade individen. Konklusionen som kan dras är att det i *Kvinnor och äppelträd* inte finns en enda individ som inte påverkas och präglas av sin kontext. Att separera individen från den tillhörande kontexten blir därför problematiskt, när det är en fullständig bild av *Kvinnor och äppelträd* som skall målas upp. Moa Martinson skildrar i *Kvinnor och äppelträd* både verkliga och aktuella problem, vilket är typiskt för realistisk skönlitteratur. Alla de skildrade individernas upplevelser hänger samman med den större samhälleliga kontexten, och

tillsammans bildar dessa den realistiska enhet vilken är utgångspunkten för ett realistiskt skildrande (Lukács, 1991, s. 206–207, 215). *Kvinnor och äppelträd* kan därför sägas vara en realistisk roman.

Under uppsatsskrivandet har det varit svårt att ta ett steg bakåt och se helheten, den helhet som kanske kunnat göra denna uppsats ännu mer enhetlig och tydlig. Oberoende av detta, är jag efter att jag undersökt de för uppsatsen utvalda aspekterna av *Kvinnor och äppelträd*, ännu säkrare i min sak; Moa Martinsons debutroman är en realistisk roman skriven i klasskampens tecken. Arbetarklassens förutsättningar och livssituationer, och konsekvenserna dessa har, spelar huvudrollen i *Kvinnor och äppelträd*.

Primärkällor

Martinson, M. (1933) *Kvinnor och äppelträd: roman*. Stockholm: Bonnier

Martinson, M. (1954) *Kvinnor och äppelträd*. Stockholm: Folket i bild.

Sekundärkällor

Bergom-Larsson, M. (1976). *Kvinnomedvetande: om kvinnobild, familj och klass i litteraturen*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Engman, K. (1990). *Moa Martinson: ordet och kärleken*. Stockholm: Tiden.

Forsås-Scott, H. (1997). *Swedish women's writing 1850–1995*. London: Athlone.

Iversen, I. (1997). Feministisk litteraturteori. I A. Kittang (Red.), *En introduktion till den moderna litteraturteorin* (s. 55–63). Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.

Lukács, G. (1993). Den konstnärliga återspeglingsen av verkligheten. I C. Entzenberg & C. Hansson (Red.), *Modern litteraturteori: från rysk formalism till dekonstruktion. D. 1.* (s. 215–233). Lund: Studentlitteratur.

Lukács, G. (1993). Förord till Balzac och den franska realismen. I C. Entzenberg & C. Hansson (Red.), *Modern litteraturteori: från rysk formalism till dekonstruktion. D. 1.* (s. 206–214). Lund: Studentlitteratur.

Maslow, A. H. (1987). *Motivation and personality*. New York: Harper & Row.

Nationalencyklopedin [NE]. (u.å.) *Maria Bergom-Larsson*. Tillgänglig:
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/maria-bergom-larsson>

Rösing, L. M. (2015). Begär. I L.H. Kjældgaard (Red.), *Litteratur – Introduktion till teori och analys* (s. 237–249). Lund: Studentlitteratur.

Solberg, Unni (1997, jan.) Kjønnbestemmelse av moderismen. *Forskningssmagasinet Apollon*. Tillgänglig:

<https://www.apollon.uio.no/bokanmeldelser/1997/kjonnbestemmelse.html>

Witt-Brattström, E. (1988). *Moa Martinson: skrift och drift i trettioalet*. Diss. Stockholm : Univ.. Stockholm.

Witt-Brattström, E. (u.å). *Författarskapet - Livets egen runsten*. Hämtad 2018-12-14, från: <https://www.moamartinson.se/moa-martinson-som-forfattare/>

Åhlberg, L-O. (1993). Marxism. I C. Entzenberg & C. Hansson (Red.), *Modern litteraturteori: från rysk formalism till dekonstruktion. D. 1.* (s. 178–184). Lund: Studentlitteratur